

Op zoek naar motieven:

***Een exploratief onderzoek naar motieven
voor het uitbrengen van een
voorkeurstem.***

Julian Kramer (s1066218)

Bachelor scriptie Politicologie 2013

Docent: Prof. Dr. J.J.M. van Holsteyn

Datum: 17 juni 2013

1. Inhoudsopgave

1. Inhoudsopgave	p. 2
2. Inleiding	p. 3
3. Personalisering van de politiek	p. 4
4. Voorkeurstemmen	p. 6
4.1. Wie brengen voorkeurstemmen uit?	p. 8
4.2. Op wie worden voorkeurstemmen uitgebracht?	p. 9
5. Redenen en Motieven	p. 10
6. Bij voorkeur: een onderzoek naar motieven	p. 11
7. Opzet en uitvoering	p. 12
8. Eerste bevindingen	p. 14
9. Effect motieven	p. 15
9.1. Beoogd lijsteffect	p. 15
9.2. Beoogd lijseffect, maar niet bekend/bewust met/van de werking	p. 17
9.3. Alternatief beoogd effect	p. 21
10. Expressieve motieven	p. 22
11. Slotopmerkingen	p. 26
12. Literatuurlijst	p. 29

2. Inleiding

“Wat bezielt kiezers die, geïnteresseerd en betrokken als ze zijn, hun stem niet uitbrengen op de lijsttrekker?” (“Voorkeurstem heeft weinig zin”, *NRC Handelsblad*, 10 augustus 2012). Per verkiezing brengt ongeveer één op de vijf kiezers een stem uit op iemand anders de lijsttrekker. Het aantal kandidaten dat per verkiezing werkelijk profiteert van deze zogenoemde ‘voorkeurstemmen’ is op één hand te hand te tellen. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2012 wist slechts één kandidaat te profiteren van zijn stemmen. Het uitbrengen van een ‘voorkeurstem’ heeft geen zin. Het uitbrengen van een voorkeurstem heeft geen zin, omdat vrijwel alle stemmen worden uitgebracht op kandidaten die hoog op lijst staan. Dit heeft geen zin, omdat deze kandidaten hoog genoeg staan om op kracht van het aantal zetels van de partij in de Kamer te komen. Wat drijft deze anderhalf miljoen kiesgerechtigden een stem uit te brengen op kandidaat die toch wel in de Kamer terecht komt?

Het verschijnsel dat deze zogenoemde ‘voorkeurstemmen’ zich massaal manifesteren op topkandidaten kan ‘merkwaardig’ genoemd worden, omdat het uitbrengen van een voorkeurstem het doel heeft de “lijstvolgorde opgesteld door de partij te doorbreken” (Van der Kolk 2003, p. 4). Doordat kiezers in groten getale stemmen uitbrengen op kandidaten die nooit de lijstvolgorde zullen doorbreken is het verschijnsel ‘merkwaardig’ te noemen. Het verschijnsel wordt des te ‘merkwaardiger’ door het feit dat veel kiezers die een voorkeurstem uitbrengen hoogopgeleid en politiek geïnteresseerd zijn. Blijkbaar zijn het de betrokken en geïnteresseerde kiesgerechtigden die ‘zinloze’ stemmen uitbrengen op hooggeplaatste kandidaten. Wat is het doel van deze kiezers?

Begrijpen deze kiezers ons kiesstelsel niet? Is ons kiesstelsel wellicht te ingewikkeld? Snappen kiezers niet dat een zogenoemde voorkeurstem op een hooggeplaatste kandidaat weinig zin heeft? Als zij het stelsel wel begrijpen lijkt het alsof er andere beoogde effecten een rol spelen bij het uitbrengen van deze stem. Andere motieven, dan het doorbreken van de lijstvolgorde, die wellicht niet gericht zijn op het effect van de stem? Theorieën of aanknopingspunten ontbreken en wat de motieven zouden kunnen zijn voor deze kiezers is geheel onbekend. Dit onderzoek probeert op zoek te gaan naar de motieven voor het uitbrengen van een zogeheten voorkeurstem.

Vanwege de geringe kennis aangaande de motieven voor het uitbrengen van een ‘voorkeurstem’ zal dit onderzoek op exploratieve wijze op zoek gaan naar de beoogde effecten en motieven van kiezers die een stem hebben uitgebracht op een kandidaat anders de lijsttrekker. Door middel van gesprekken tracht het onderzoek te weten te komen wat deze kiezers drijft en motiveert. Na een schets van het grotere onderzoek waarin dit onderzoek zijn plaats neemt zal het nader te spreken komen over de zogeheten ‘voorkeurstem’ waarna er vervolgens in zal worden gegaan op de gesprekken met de kiezers. Na het presenteren van de bevindingen zal het onderzoek worden afgerond met een aantal opmerkingen aangaande de bevindingen.

3. Personalisering van de politiek

Dit onderzoek richt zich op stemmen die worden uitgebracht op andere kandidaten dan eerst geplaatste van de lijst. Dit onderzoek is in bijzonder op zoek naar de motieven van deze zogenoemde 'voorkeurstemmen'. De aandacht voor kandidaten en de individuele politicus kent zijn plaats in het onderzoek naar de zogeheten 'personalisering van de politiek'.

De rol van sociale klasse en religie is in veel westerse democratieën in de loop der jaren sterk afgenomen wat betreft het verklaren van kiesgedrag (Garzia 2011, p. 698). Onderliggende sociale processen en ontwikkelingen worden gezien als de oorzaak van dit electorale en politieke verschijnsel (Garzia 2011, p. 698). De afname van de prominente rol van klasse en religie heeft ertoe geleid, dat de kiezer daadwerkelijk is gaan kiezen en zijn stemkeuze niet 'louter' laat hangen van haar religie of sociale klasse, zoals dat voorheen gebeurde (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 164). Kiesgedrag in de patronen van de eerdere bepalende scheidslijnen heeft plaats gemaakt voor nieuwe factoren waarbij de kiezer haar keuze baseert op een zogenoemde 'nieuwe calculus' (Dalton 2002, p. 190).

Bij deze keuze zijn in de loop der jaren korte termijnfactoren een belangrijkere rol gaan spelen (Van Wijnen 2000, p. 430). Eén van die factoren die belangrijker is geworden is de rol van de politici zelf (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 164). Over hoe groot de invloed van politicus precies is en hoe dit proces exact werkt bestaat in de wetenschap nog enige onduidelijkheid, maar het feit dat de rol van de politicus in de loop der jaren is toegenomen staat onvermijdelijk vast (Van Holsteyn 2008, p. 105). Dit omgeschreven proces van de toenemende rol van de politicus staat beter bekend als 'de personalisering van de politiek', wat omschreven kan worden als een proces waarin de "role of individual politicians and of politicians as individuals in detennining how people view politics and how they express their political preferences" is toegenomen (Karvonen 2010, pp. 1-2). Het besproken proces kan ook worden beschouwd als een 'kandidaat-georiënteerde' politiek, wat kan worden opgevat als een politiek proces waar 'getwijfeld kan worden aan de levensvatbaarheid van het partijstelsel' (Van Holsteyn 2006, p. 105) en waar kandidaten steeds centraler komen te staan (Garzia 2011, p. 698).

Dat de rol van religie en sociale klasse sterk is afgenomen in Nederland staat vast; in Nederland staat dit wel bekend als de 'ontzuiling' (Andeweg & Irwin 2009, p. 42). Het ooit zo gestructureerde systeem gebaseerd op klasse en religie is veranderd naar een open systeem van kiesgedrag (Andeweg & Irwin 2009, p. 124). Met de ontzuiling zijn de bestaande ideologische banden tussen kiezer en de partij afgezwakt en zijn in Nederland korte termijnfactoren een grotere rol gaan spelen (Andeweg & Irwin 2009, p. 121). Een korte termijnfactor die ook in Nederland veel aandacht heeft gekregen en in toenemende mate belangrijker is geworden, is de rol van de politicus.

Het vermoeden bestaat dat de persoonseffecten ook op electoraal vlak in der loop der jaren een grotere rol zijn gaan spelen in de politiek (Karvonen 2010, p. 2). Conclusies aangaande de effecten van personalisering op electoraal vlak liggen echter nogal uiteen wat betreft de omvang en de werking ervan (Karvonen 2010; Poguntke & Webb 2005; Bittner 2011; Rahat & Sheaffer 2007). Onderzoek naar de zogeheten personaliseringstheorie op electoraal vlak richt zich voornamelijk op presidenten en politiek leiders (zie o.a.: Kinder 1980; Funk 1999; Aarts 2001; Van Wijnen 2000). Vanwege het feit dat onderzoek naar personalisering zich voornamelijk richt op de presidenten en politiek leiders zijn de conclusies aangaande de effecten van de these eenzijdig (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 165). Deze conclusies zijn eenzijdig te noemen, omdat het begrip personalisering een bredere opvatting kent. Het begrip van personalisering moet 'breder' worden opgevat, omdat zoals eerder gesteld personalisering zich richt op rol van de individuele politicus en niet uitsluitend op de rol van politiek leiders (Karvonen 2010, pp. 1-2). In Nederland richt onderzoek naar persoonseffecten in de politiek zich overigens ook voornamelijk op de politiek leiders van de partijen, ofwel de lijsttrekkers van de partijen (zie: Aarts 2001; Van Wijnen 2000). Vanwege het feit dat onderzoek naar persoonseffecten zich voornamelijk richt op de lijsttrekkers van de partijen zijn de conclusies aangaande de persoonseffecten mede in Nederland relatief eenzijdig. Vanwege de 'brede' opvatting van personalisering is onderzoek naar persoonseffecten op kandidaten anders dan lijsttrekkers wenselijk. Voor een duidelijk beeld van de omvang van het proces personalisering en de electorale werking hiervan is het van belang dat niet alleen onderzoek wordt gedaan naar de aanvoerders van de politiek. Vanuit het oogpunt van de these van personalisering zou onderzoek naar overige kandidaten even relevant zijn als het onderzoek naar politiekleiders (Karvonen 2010, p. 41). Desondanks is het onderzoek naar het aandeel van andere kandidaten op de lijst binnen het concept personalisering zeer gering (Karvonen 2010, p. 41). Dit onderzoek in kwestie is op zoek naar kiezers die hun stem hebben uitgebracht hebben op een andere kandidaat dan de lijsttrekker. Dit onderzoek is in bijzonder op zoek naar de motieven achter deze zogenoemde 'voorkeurstemmen', het probeert een bijdrage te leveren aan het onderzoek naar de persoonseffecten van kandidaten anders dan de politiek leiders.

Het onderzoeksterrein naar de electorale persoonseffecten van kandidaten is aldus relatief onontgonnen (Karvonen 2004, p. 204). Op een aantal onderzoeken na is dit terrein, wat zich in bijzonder richt op de electorale effecten van personalisering op kandidaten anders dan politiek leiders, ook in Nederland redelijk beperkt onderzocht. Het onderzoek naar persoonseffecten van kandidaten anders dan de lijsttrekkers is zoals gesteld wenselijk vanwege de eenzijdigheid van het onderzoek. De bestaande kennis aangaande persoonseffecten op kandidaten anders dan de politiek leiders komt voornamelijk voort uit onderzoek naar het zogeheten 'voorkeurstemmen'. Onderzoek naar het gebruik en de werking van voorkeurstemmen biedt namelijk inzichten naar de

persoonseffecten van kandidaten anders dan de politiek leiders. Het fenomeen 'voorkeurstemmen' valt namelijk te omschrijven als: "choosing for individual candidates on a political party list" (Van der Kolk 2003, p. 4). Bij voorkeurstemmen ligt de aandacht vanzelfsprekend bij individuele kandidaten van de partij(lijst), omdat voorkeurstemmen per definitie uitgebracht worden op individuele kandidaten van de lijst, voor onderzoek naar electorale persoonseffecten van kandidaten leent de voorkeurstem zich zodoende uitermate goed. Bij het uitbrengen van een voorkeurstem wordt de voorkeur namelijk gegeven voor de politicus als individu (Andeweg & Irwin 2009, p. 102) en onderzoek naar wat deze kiezers drijft tot het uitbrengen van een stem op een andere kandidaat dan de lijsttrekker kan inzichten bieden in het vraagstuk rondom de 'personalisering van de politiek'. Dit onderzoek probeert precies te doen wat hierboven is beschreven; het probeert te onderzoeken wat kiezers drijft tot het uitbrengen van hun stem op een andere kandidaat dan de lijsttrekker van de partij. Dit onderzoek zal zich vanwege dit feit voornamelijk toespitsen op kiezers die de voorkeur geven aan kandidaten anders de leider van de partij. Dit onderzoek zal zich vandaar richten op het gebruik van de zogeheten 'voorkeurstem' en zal in bijzonder op zoek gaan naar de motieven die kiezers drijft hun stem uit te brengen op een andere kandidaat dan de eerste geplaatste.

4. Voorkeurstemmen

Het verschijnsel voorkeurstemmen kent in de literatuur verschillende verwante fenomenen: 'personal voting', 'person voting', 'preference vote' en 'intraparty choice', maar staat het beste bekend als 'preferential voting' (Karvonen 2004, p. 204). 'Preferential voting' kan worden omschreven als "choosing for individual candidates on a political party list (or lists), which can break the order of individual candidates determined by the political party" (Van der Kolk 2003, p. 4). Aan onder andere de verwante fenomenen kan ontleend worden dat er geen conceptuele duidelijkheid bestaat over het 'voorkeurstemmen' (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 167). Deze conceptuele onduidelijkheid wordt voornamelijk gecreëerd door dat het begrip zeer afhankelijk is van de institutionele inrichting. Hiermee wordt bedoeld dat de strekking van het begrip afhankelijk is van het kiessysteem waarin het wordt toegepast (Van der Kolk 2003, p. 10). Het verschilt per systeem of een voorkeurstem kan worden gebruikt en het verschilt tevens per systeem of de voorkeur voor een specifieke kandidaat facultatief of verplicht is (Hague & Harrop 2007, p. 190). Naast het verschil in gebruik is de invloed van de voorkeurstem, ofwel het effect van de voorkeurstem, afhankelijk van de specifieke institutionele inrichting (Hague & Harrop 2007, p. 191). Vanwege het verschil in betekenis en verschil in effect bestaat er geen eenduidige omschrijving van het begrip, wat het lastig maakt om er in vergelijkend perspectief uitspraken over te doen (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 167). Het doen van comparatieve uitspraken kan worden beschouwd als het "vergelijken van appels en peren" (Karvonen 2010, p. 62). Wetenschappelijk onderzoek naar de voorkeurstem heeft te kampen met

een achterstand: “ (...) academic research on preference voting is strongly underdeveloped” (André, Wauters & Pilet 2012, p. 295).

In Nederland is het kiessysteem zo ingericht dat een stem altijd uitgaat naar een specifieke kandidaat van de lijst. Binnen het Nederlandse kiessysteem is het niet mogelijk om je keuze uit te brengen op een partij (Karvonen 2010, p. 56) In bijvoorbeeld België is de keuze aan de kiezer of hij stemt voor de partij of voor de persoon, maar in Nederland is het uitsluitend mogelijk om keuze te maken voor een kandidaat. Vanwege het feit dat de kiezer in het Nederlandse stelsel per definitie een keuze maakt voor een kandidaat, hebben theoretisch gezien alle stemmen een bepaalde voorkeur voor een kandidaat. “In de specifieke Nederlandse context is het echter ongebruikelijk, en vanwege het gebrek aan onderscheidend vermogen vruchteloos, om de term voorkeurstemmen te gebruiken voor *alle* op de kandidaten uitgebrachte stemmen” (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 167). In Nederland betekent het begrip voorkeurstemmen: alle stemmen uitgebracht op een kandidaat anders dan op de nummer één van de lijst.

Het begrip voorkeurstemmen betekent in Nederland zoals hierboven gesteld niet meer dan alle stemmen die niet op de lijsttrekker worden uitgebracht, maar het begrip heeft ook een electoraal effect. Vanaf 1996 stelt de Kieswet voor het toewijzen van zetels aan kandidaten het volgende: “In de volgorde van de aantallen op hen uitgebrachte stemmen zijn gekozen die kandidaten die op de gezamenlijke lijsten waarop zij voorkomen, een aantal stemmen hebben verkregen, groter dan 25% van de kiesdeler, voor zover aan de lijstengroep, het niet van een lijstengroep deel uitmakend stel gelijklopende lijsten of de op zichzelf staande lijst voldoende zetels zijn toegewezen. Indien aantallen gelijk zijn, beslist zo nodig het lot.” (Artikel P15 De Kieswet). Wat erop neer komt dat als een kandidaat 25% van de kiesdeler bereikt met voorkeurstemmen dat hij recht heeft op een zetel, mits zijn lijst een zetel heeft behaald (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 168).

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2012 wisten in totaal 28 kandidaten deze zogeheten *voorkeurdrempel* van de kiesdeler te behalen (kiesraad.nl 2013). Deze score van 28 kandidaten lijkt in eerste instantie redelijk hoog, maar men moet bedenken dat hier 11 lijsttrekkers bij betrokken zijn. Het tweede feit wat hierbij in overweging genomen moet worden, is het ‘effectieve’ resultaat van deze voorkeurstemmen. “Het voorkeurstemmen in Nederland blijft eerder een uitzondering dan een regel, omdat kandidaten die de lijstvolgorde weten te doorbreken zeer zeldzaam zijn” (Karvonen 2010, p. 58). Hiermee wordt bedoeld dat een voorkeurstem voor een kandidaat pas echt ‘effectief’ is als zijn voorkeurstemmen de lijstvolgorde weet te doorbreken, zodat de kandidaat op eigen kracht een zetel bemachtigt. Van deze 28 kandidaten bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2012 stonden er in totaal al 27 hoog genoeg geplaatst op lijst om via het aantal zetels van hun lijst in de Kamer te komen.

“In Nederland zijn het niet alleen voorkeurstemmen die bepalen wie er in de Kamer komt, ondanks het feit dat kiezers in theorie het lot in handen hebben speelt de lijstvolgorde een directe rol in de verdeling van de zetels” (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 169). Van alle voorkeurstemmen in 2012 wist maar één kandidaat effectief te profiteren (Omtzigt, CDA). Het feit dat slechts één kandidaat op eigen kracht een zetel heeft bemachtigd is zeer opmerkelijk, dit betekent namelijk dat alle overige uitgebrachte voorkeurstemmen ‘zinloos’ of ‘niet-effectief’ waren, omdat deze voorkeurstemmen zijn uitgebracht op kandidaten die hoog genoeg geplaatst waren. Vanwege het feit dat veel van deze uitgebrachte stemmen weinig electoraal effect hebben, lijkt het alsof er andere motieven zijn die kiezers drijft tot het uitbrengen van hun stem. Wellicht motieven die geen lijsteffect beogen, maar alternatieve effecten beogen. Worden kiezers in wezen wel gedreven door het beoogde resultaat van hun stem of worden zij gedreven door andere motieven? Dit onderzoek gaat op zoek naar de motieven voor het uitbrengen van een ‘voorkeurstem’.

4.1. Wie brengen voorkeurstemmen uit?

“Aside from ecologically-based inferences and speculations, (...) , there have been virtually no analyses of who casts preference votes, why some voters do and others do not (...) cast preference votes” (Katz 1985, p. 231) Deze uitspraak werd in 1985 gedaan en tegenwoordig is er wel meer bekend over wie voorkeurstemmen uitbrengen, maar vooralsnog liggen conclusies over wat deze kiezers kenmerkt uiteen (André, Wauters & Pilet 2012; Hessing 1985; Katz 1985; Van Der Kolk 2003; Van Holsteyn & Andeweg 2010, 2012).

Voor wat betreft de Nederlandse casus werd voorheen vermoed dat de verklaring voor voorkeurstemmers lag in de regionale achtergrond van de kiezers (Hessing 1985). Uit recent onderzoek is echter gebleken dat het regionale aspect geen verklarende waarde heeft wat betreft het uitbrengen van een voorkeurstem (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 174). De belangrijkste persoonskenmerken die in Nederland van positieve invloed zijn op het uitbrengen van een voorkeurstem zijn: geslacht, opleidingsniveau, leeftijd en politieke interesse, intern politiekzelfvertrouwen en politieke kennis (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 177). Het zijn vooral vrouwen die eerder geneigd zijn een voorkeurstem uit te brengen dan mannen; in “the Netherlands, (...) women seem to use their preferential vote more often” (Van Der Kolk 2003, p. 17). In Nederland zijn het vooral de hogeropgeleiden die voorkeurstemmen uitbrengen, naarmate het opleidingsniveau toeneemt, neemt de kans op het uitbrengen van een voorkeurstem toe (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p.174) en “educated people are (...) more able to use the electoral system” (Van Der Kolk 2003, p. 17).

Het lijkt erop dat de los van elkaar staande persoonskenmerken: politieke interesse, politieke kennis en intern politiek zelfvertrouwen in elkaars verlengde liggen; naarmate een kiezer meer

geïnteresseerd is, naarmate een kiezer meer kennis heeft van politiek en naarmate een kiezer een hoger politiek zelfvertrouwen heeft wordt de kans op het uitbrengen van een voorkeurstem groter. De vooralsnog niet aangetoonde relatie tussen deze verschillende persoonskenmerken doet wel het vermoeden rijzen dat deze in relatie staan met elkaar en sluit aan bij de verwachting dat “People not interested in politics will probably never even consider affecting the selection of individual candidates” (Van Der Kolk 2003, p. 17). Het sterkste verband werd vooralsnog gevonden onder het geslacht en opleidingsniveau, de Nederlandse voorkeurstemmer kenmerkt zich dus het als een vooral vrouwelijk en hoogopgeleide kiezer (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 177).

Het zijn vooral politiek betrokken en hogeropgeleide kiezers die een stem uitbrengen op een andere kandidaat dan de lijsttrekker van de partij, het eerder aanbod gekomen ‘merkwaardige’ verschijnsel dat zo weinig kandidaten effectief met voorkeurstemmen in de Kamer terecht komen wordt hierdoor des te ‘merkwaardiger’. Voorkeurstemmen worden blijkbaar in groten getale uitgebracht door kiezers die veelal hoogopgeleid en politiek geïnteresseerd zijn. Van deze kiezers mag worden verwacht dat zij bewust hun stem uitbrengen op iemand anders dan de lijsttrekker. Het feit dat zoveel stemmen worden uitgebracht worden op kandidaten die toch wel in de Kamer terecht komen doet de vraag rijzen of deze kiezers wel weten waarmee zij bezig zijn? Is het kiessysteem zoals wij het momenteel kennen te ingewikkeld en wordt dit door veel kiezers wellicht niet begrepen? Moet het systeem worden aangepast zodat kiezers in het vervolg beter hun zogenoemde ‘voorkeur’ voor kandidaten kunnen uiten? Maken deze kiezers verkeerd gebruik van de zogeheten voorkeurstem of worden zij wellicht gedreven door andere motieven? In dit onderzoek zijn we op zoek naar de motieven die deze veelal politiek betrokken kiezers drijft hun stem niet uit te brengen op de lijsttrekker.

4.2. Op wie worden voorkeurstemmen uitgebracht?

Om meer inzicht te krijgen in welke kandidaten voorkeurstemmen ontvangen, richt onderzoek hiernaar zich in eerste aanleg naar de redenen die voorkeurstemmers geven voor het uitbrengen van de voorkeurstem. De redenen voor het uitbrengen van de voorkeurstem op de betreffende kandidaat kunnen namelijk indirect aangeven wat deze kandidaat aantrekkelijk maakt en karakteriseert. In het geval van de Nederlandse casus blijkt dat de reden ‘de kandidaat is een vrouw’ de belangrijkste reden is voor het uitbrengen van de voorkeurstem (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p.178). De tweede belangrijke beweegreden voor het uitbrengen van een voorkeurstem in Nederland is ‘de kandidaat is de beste/zo’n goede kandidaat’ (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 179). Deze twee redenen voor uitbrengen van voorkeurstemmen schetsen een beeld van een voorkeurskandidaat die veelal de eigenschap draagt dat zij een vrouw is of dan wel competent is in wat hij of zij doet.

Uit nader onderzoek naar individuele persoonskenmerken van voorkeurskandidaten blijkt dat er geen positief verband bestaat tussen vrouwelijke kandidaten en het aantal uitgebrachte voorkeurstemmen op deze kandidaat. (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 180). Dit is zeer opmerkelijk te noemen, omdat aangetoond werd dat er een verband bestond tussen het geslacht en het uitbrengen van een voorkeurstem en mede vanwege het feit dat de voornaamste beweegreden is 'de kandidaat is een vrouw'. Dit zwak aangetoonde verband kan verklaard worden door het feit dat het vooral de eerste vrouwen zijn op de lijst die het gemiddelde omhoog helpen, waardoor het verband over alle vrouwen zwak is (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 181). Dit zelfde geldt voor 'etnische minderheid' als kandidaatskenmerk. Hierbij is tevens een zwak verband aangetoond, terwijl gemiddeld kandidaten van een etnische minderheid veel meer voorkeurstemmen ontvangen. Hierbij geldt dezelfde redenering, omdat veel voorkeurstemmen uitgaan naar de eerst geplaatste allochtoon ligt de verdeling erg scheef (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 182).

Een kenmerk dat minder gerelateerd is aan een de kandidaat als persoon maar waar wel een positief verband is aangetoond is de 'lijstpositie', dat houdt in dat aantal ontvangen voorkeurstemmen erg samenhangt met positie waarop de kandidaat staat genoteerd. Het blijkt dat het vooral de positie 2 tot en met positie 8 zijn waar een positief verband te vinden is tussen het aantal ontvangen voorkeurstemmen en de positie van de lijst (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 180). Vanaf positie 9 van de lijst blijkt er geen positief verband meer te bestaan, waardoor men niet kan spreken over een zogenoemd 'lineaire verband' (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 180). Dat er per verkiezing zo weinig kandidaten 'effectief' in de Kamer worden verkozen met behulp van voorkeurstemmen is vanwege het aangetoonde verband tussen het aantal ontvangen voorkeurstemmen en de 'lijstpositie' vanzelfsprekend. Dit is vanzelfsprekend te noemen, omdat klaarblijkelijk voorkeurstemmen veelal worden uitgebracht op de zogeheten 'topkandidaten' van de lijst. Deze hooggeplaatste kandidaten staan hoog genoeg genoteerd om op het aantal verkregen zetels van de partijlijst in de Tweede Kamer te komen. Waarom worden voorkeurstemmen zo massaal uitgebracht op topkandidaten van de lijst? Wat motiveert kiezers een stem uit te brengen op kandidaat die toch wel in de Kamer terecht komt?

5. Redenen en motieven

Er valt een onderscheid te maken tussen redenen en motieven voor het uitbrengen van een voorkeurstem. Zoals aan bod gekomen kan een reden voor het uitbrengen van een voorkeurstem zijn 'omdat het een vrouw is'. Deze reden voor het uitbrengen van een voorkeurstem duidt op een 'oorzaak-gevolgrelatie', 'omdat het een vrouw' is de oorzaak met als gevolg dat de persoon zijn stem op deze kandidate uitbrengt. De 'oorzaak-gevolgrelatie' wordt ook wel causaliteit of de 'causale opvatting' genoemd (Kuypers 1980, p. 114). De redenen die aan bod gekomen zijn voor het

uitbrengen van een voorkeurstem passen in deze causale opvatting, deze redenen duiden allemaal op oorzaken als: ‘omdat het een vrouw is’ of ‘omdat het de beste kandidaat is’. Het gevolg van deze oorzaken is dat de kiezers een voorkeurstem hebben uitgebracht op deze kandidaat. In dit onderzoek zijn we niet op zoek naar ‘redenen’ voor het uitbrengen van een voorkeurstem, deze redenen, die vallen onder de ‘causale opvatting’, bieden namelijk beperkt inzicht in de wezenlijke werking van de voorkeurstem deze bieden namelijk geen inzicht in de beoogde effecten van de stem.

In dit onderzoek zijn we op zoek naar ‘motieven’ voor het uitbrengen van een voorkeurstem. Motieven verschillen met redenen op het feit dat motieven vallen onder ‘doelen’ in plaats van ‘oorzaken en gevolgen’. Het denken in ‘doelen’ wordt ook wel de ‘finale opvatting’ genoemd (Kuypers 1980, p. 135). Een motief voor het uitbrengen van een voorkeurstem kan zijn dat de kiezer wenst dat gekozen candidate in de Kamer komt, het doel van de kiezer is om de vrouwelijke kandidaat in de Tweede Kamer te verkiezen. Motieven voor het uitbrengen van een voorkeurstem vallen onder de noemer van de ‘finale opvatting’, de motieven voor het uitbrengen van een voorkeurstem kunnen namelijk worden gezien als ‘doelen’. Uiteraard is er een verband tussen een reden en een motief: “redenen kunnen gezien worden als (gekozen) oorzaken en motieven zijn hiervan de (beoogde) gevolgen.” (Kuypers 1980, p. 177). Zowel de ‘causale opvatting’ als de ‘finale opvatting’ kunnen naast elkaar bestaan, echter zijn wij in dit onderzoek specifiek op zoek naar motieven voor het uitbrengen van een voorkeurstem, we willen te weten komen waarom kiezers massaal hun stem uitbrengen op kandidaten die ook zonder voorkeurstemmen in de Kamer terecht komen. Wat willen deze kiezers bereiken met een stem op een kandidaat die hoog genoeg op de lijst staat? Wat zijn voor deze kiezers de motieven om op iemand anders dan de lijsttrekker een stem uit te brengen?

6. Bij voorkeur: een onderzoek naar motieven

Het totaal aantal uitgebrachte geldige stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2012 was 9.424.235. Van deze stemmen waren er in totaal 1.781.180 stemmen op een andere kandidaat dan de lijsttrekker. Van alle honderdduizenden voorkeurstemmen wist zoals vermeld in 2012 maar één kandidaat ‘effectief’ te profiteren van zijn voorkeurstemmen. Alle overige 27 kandidaten die de voorkeurdrempel haalden stonden hoog genoeg op de lijst om op kracht van het aantal zetels van de partij in de Kamer te komen. Het feit dat deze kandidaten hoog genoeg geplaatst stonden, lijkt nauw aan te sluiten bij de samenhang tussen de ‘lijstpositie’ van de kandidaat en het aantal ontvangen voorkeurstemmen, “Voorkeurstemmers richten zich blijkbaar primair op de topkandidaten van de lijst” (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 180). Vanwege het feit dat voorkeurstemmen zich primair richten op topkandidaten van de lijst is het vanzelfsprekend dat er per verkiezing zo weinig kandidaten de lijstvolgorde doorbreken.

Door de vele uitgebrachte voorkeurstemmen op topkandidaten is het niet aangetoonde verband tussen geslacht en het aantal ontvangen voorkeurstemmen van een vrouwelijke kandidaat goed te begrijpen. Zoals gesteld is er namelijk een zwak verband gevonden, omdat het merendeel van de voorkeurstemmen op de eerst geplaatste vrouwelijke kandidaat uitgebracht wordt, waardoor er over alle vrouwelijke kandidaten een zwak verband te vinden valt. “Het gemiddelde stemmental voor overige vrouwelijke kandidaten wijkt nauwelijks meer af van het gemiddeld aantal voorkeurstemmen van mannelijke kandidaten” (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 181). Hetzelfde verschijnsel is van toepassing op het zwakke verband tussen etniciteit of herkomst van de kandidaat en het totaal aantal ontvangen voorkeurstemmen van de kandidaat. Hieruit blijkt wederom dat het de hoogst geplaatste allochtoon is die het gemiddelde sterk omhoog krikt. Het lijkt erop dat voorkeurstemmen zich niet alleen richten op de topkandidaten van de lijst, maar ook op topvrouwen en op topallochtonen van de lijst.

Het is zeer opmerkelijk dat voorkeurstemmen zich in bijzonder richten op de topkandidaten van de lijst. Het voorkeurstemmen werd namelijk eerder omschreven als “het kiezen voor een individuele kandidaat van een partij, om de lijstvolgorde opgesteld door de partij te doorbreken” (Van der Kolk 2003, p. 4). De massale manifestatie van voorkeurstemmen op topkandidaten van de lijst is zeer ‘merkwaardig’ te noemen, omdat het een marginaal ‘effectief’ resultaat teweeg brengt. Het feit dat voorkeurstemmers zich mede karakteriseren als hoogopgeleide, politieke kennis bezittende en politiek geïnteresseerde kiezers maakt het verschijnsel des te ‘merkwaardiger’. Het gegeven dat deze voorkeurstemmers politiek geëngageerd zijn doet namelijk het vermoeden wekken dat deze kiezers bewust kiezen en de werking van het kiessysteem kennen.

Het merkwaardige verschijnsel dat voorkeurstemmen zich richten op topkandidaten wekt het vermoeden dat er complexere processen gaande zijn die de voorkeurstem motiveren. Zijn er motieven die wellicht niet gerelateerd zijn aan het ‘effectieve’ resultaat van deze stem of begrijpen kiezers de werking van ons kiessysteem soms niet, omdat dit te ingewikkeld is? (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 183). Wat deze voorkeurstemmers motiveert hun voorkeurstem uit te brengen op deze kandidaten blijft vooralsnog een raadsel. Dit onderzoek probeert op exploratieve wijze op zoek te gaan naar deze motieven. Het probeert er achter te komen wat kiezers zo massaal drijft een stem uit te brengen op een kandidaat die toch wel in de Kamer terecht komt.

7. Opzet en uitvoering

Wat zijn motieven voor het uitbrengen van een voorkeurstem? Vanwege het feit dat op dit terrein zo weinig bekend is zal dit onderzoek vooral exploratief zijn. Dit onderzoek is verkennend en kwalitatief wat betreft de opzet. Het terrein waarop dit onderzoek zich bevindt is zoals gesteld onontgonnen er is weinig bekend over wat kiezers in bijzonder drijft een stem uit te brengen op iemand anders dan

de lijsttrekker. Wat deze kiezers drijft stemmen uit te brengen op kandidaten die veelal hoog op de lijst staan is geheel onbekend. Theorieën kunnen dit 'opmerkelijke' gedrag niet verklaren en bestaande literatuur of kennis over het gebruik van de voorkeurstem bieden geen inzichten in deze problematiek. Vanwege het ontbreken van veronderstellingen kan dit onderzoek beschouwd worden als een zogenoemd 'theorievormend'. Er zijn geen aanknopingspunten vanaf waar dit onderzoek start, het onderzoek is vandaar exploratief in de meest pure vorm. De onderzoeksopzet van de 'Grounded Theory' (Bryant & Charmaz 2007) is een opzet die werkt zonder aanknopingspunten maar probeert op exploratieve wijze op zoek te gaan naar structuren en probeert als het ware gaande weg een theorie te vormen. Vanwege het feit ongekende terrein van het onderzoek en het ontbreken van aanknopingspunten is er gekozen voor deze zogeheten 'Grounded Theory'.

Er is in bijzonder gekozen voor deze opzet, omdat deze zeer geschikt is voor onderzoek wat zich moet gaan vormen al gaandeweg het proces. Vanwege het feit dat er zo weinig bekend is kunnen er geen hypothesen opgesteld worden, waardoor er ook geen verwachting kan worden gemaakt wat het onderzoek zal gaan ondervinden. De opzet is zeer flexibel en vanwege het ongekende terrein is het zeer goed mogelijk dat het onderzoek zich moet aanpassen ten behoeven van de resultaten. De 'Grounded Theory' biedt de mogelijkheid om het onderzoek gaande weg aan te passen. De opzet sluit nauw aan bij het terrein wat onderzocht gaat worden vandaar dat de er gekozen is voor de 'Grounded Theory'.

Voor deze 'gefundeerde-theorie-benadering' is een vergelijkbaar onderzoek en een vergelijkbare opzet de aanleiding geweest (Enzlin 1998, p. 70). De wezenlijke kern van deze Grounded Theory houdt in dat "dat een onderzoeker niet start vanuit een theorie, maar dat deze als het ware gaandeweg ontstaat" (Enzlin 1998, p. 70). Er bestaat een centrale vraagstelling en bestaan er uitgangspunten van de opzet die het onderzoek zal volgen, maar hypothesen zullen in dit onderzoek niet worden getoetst. Dit onderzoek houdt overigens de richtlijnen van de Grounded Theory aan, maar volgt deze niet strikt.

Ter verzameling van de data is gekozen voor vraaggesprekken met kiezers die een voorkeurstem hebben uitgebracht tijdens de afgelopen Tweede Kamerverkiezingen. Vanwege het ontbreken van aanknopingspunten en inzichten aangaande de motieven is er gekozen voor zo open mogelijke gesprekken met deze kiezers. Er is gekozen voor een zo open mogelijke gesprek en niet een lijst van vragen, omdat ten eerste te weinig bekend was over de motieven om een vragenlijst op te stellen en ten tweede omdat een zo open mogelijk gesprek de meeste inzichten en dimensies zou bieden in de antwoorden van de kiezers. De eerste vraag die aanvankelijk gesteld zal worden aan de kiezers die een voorkeurstem hebben uitgebracht zal zijn: "Kunt u verklaren waarom u op deze kandidaat een voorkeurstem heeft uitgebracht?". De tweede vraag die gesteld zal worden mikt op de kennis van de kiezer, aangaande de werking van voorkeurstemmen. Het verloop van de gesprekken

zal voor de rest zo open en spontaan mogelijk zijn om zoals gesteld zoveel mogelijk inzichten te krijgen in de antwoorden van de kiezers.

De selectie van de voorkeurstemmers zal onder andere gedaan worden door bekenden te vragen of zij een voorkeurstem hebben uitgebracht bij de laatste Tweede Kamerverkiezingen. Na het vragen van deze voorkeurstemmers zal worden gevraagd of zij personen in hun omgeving kennen die ook voorkeurstem uitgebracht hebben. Door ondervraagden steeds te vragen of zij personen kennen die ook een voorkeurstem hebben uitgebracht wordt er als het ware gebruik gemaakt van een zogenoemde 'sneeuwbalmethode' (Enzlin 1998, p. 71). Naast deze manier van selectie zal er ook aan personen rondom universiteitsgebouwen van Leiden gevraagd worden of zij een voorkeurstem hebben uitgebracht bij de afgelopen Tweede Kamerverkiezingen. Hiervoor is gekozen vanwege praktische overwegingen. Zoals gesteld zijn het vooral hoogopgeleiden die voorkeurstemmen uitbrengen er wordt verwacht dat kiezers die een voorkeurstem uitbrengen zich hier bevinden.

Aangezien het onderzoek verkennend van aard is het lastig een schatting te maken hoeveel vraaggesprekken nodig zijn voor het vormen van een theorie achter deze motieven. De Grounded Theory stelt: "stop when the ideas run out" (Dey 2007, p. 185). Hiermee wordt bedoeld dat het onderzoek ten einde raakt wanneer de vraaggesprekken slechts een herhaling van eerder vergaarde motieven zal opleveren. De verzamelde data zal geanalyseerd worden door deze zogenoemd, zoals de 'Grounded Theory' stelt, te categoriseren (Dey 2007, p. 188). Hiermee wordt bedoeld dat er "gezocht wordt naar de onderliggende logica van de ogenschijnlijk ongelijksoortige" motieven die gehoord zijn tijdens de gesprekken. (Dey 2007, p. 188). De analyse zal plaatsvinden door de vraaggesprekken uit te typen en aan de hand hiervan zal geprobeerd worden deze verschillende motieven te categoriseren.

8. Eerste bevindingen

Op het moment dat de dataverzameling achtereenvolgens verzadigd raakten met motieven die eerder waren gehoord is er na 20 vraaggesprekken een einde gekomen aan het verzamelen van data. Bij de laatste drie vraaggesprekken kwam duidelijk naar voren dat de motieven die werden gegeven eerder waren gehoord en waren onder te verdelen waren in clusters van motieven die al waren gehoord. In totaal zijn er 20 personen ondervraagd, hiervan waren er 11 mannelijk en 9 vrouwelijk. De leeftijd varieerde van 19 tot 64 jaar.

De eerste gesprekken die plaats hebben gevonden eindigden sneller dan aanvankelijk werd gedacht, na het vragen van de twee opgestelde vragen kwam het gesprek bij enkele ondervraagden snel tot zijn eind. Vanwege het feit dat sommige gesprekken sneller ten einde raakte dan was gehoopt werd er, in de hoop meer informatie te winnen over het motief, een derde vraag toegevoegd. De flexibele opzet van de 'Grounded Theory' bood de ruimte om een vraag gaande weg

het onderzoek toe te voegen, er kon namelijk niet met de geringe kennis worden vermoed dat deze derde vraag nodig was. Later in de presentatie zal er inhoudelijk worden ingegaan op derde vraag die gesteld werd aan de ondervraagden.

Bij het stellen van de eerste vraag “Kunt u verklaren waarom u op deze kandidaat een voorkeurstem heeft uitgebracht?” repondeerden alle ondervraagden veelal direct met tal van ‘redenen’ waarom zij specifiek kozen voor deze kandidaat. In dit onderzoek wordt een duidelijk onderscheid gemaakt tussen het motief van de voorkeurstem en de reden van een voorkeurstem, echter blijkt uit dit onderzoek dat het onderscheid in de praktijk minder vanzelfsprekend is. Het feit dat ondervraagden direct antwoordden met een set van redenen lijkt erop te wijzen dat de voorkeurstemmer minder bezig is met het motief van de voorkeurstem en zich meer bewust bezighoudt met de redenen voor het stemmen op de desbetreffende kandidaat. Kiezers gaven zogenoemde ‘oorzaken’ waarom zij een voorkeurstem hadden uitgebracht en kwamen niet uit zichzelf met de ‘doelen’ van deze stem. Kiezers lijken eerder te denken in termen van de ‘causale opvatting’ dan in termen van de ‘finale opvatting’ wat betreft het uitbrengen van een voorkeurstem. Toen aan de ondervraagden werd gevraagd wat zij daadwerkelijk met deze stem wilden bereiken kwamen de ‘beoogde’ motieven van de voorkeurstem naar voren.

De motieven die gehoord zijn, zijn onder weten te brengen in twee hoofdcategorieën, deze hoofdcategorieën zullen nader worden toegelicht en worden gepresenteerd. Er is voor de volgende twee hoofdcategorieën gekozen: ‘effect motieven’ en ‘expressieve motieven’.

9. Effect motieven

De motieven uit de eerste hoofdcategorie ‘effect motieven’ hebben met elkaar gemeen dat er een beoogd effect schuilt in het motief van de kiezer. Het motief van de uitgebrachte voorkeurstemmen uit deze categorie is om een beoogd of gewenst effect teweeg te brengen. In deze hoofdcategorie zijn beoogde lijsteffecten aanwijsbaar zoals het doorbreken van de lijstvolgorde of juist aanhouden van de opgestelde volgorde. In deze categorie zijn ook tal van kiezers die een bepaald effect beogen, maar die het kiessysteem niet goed begrijpen en hierdoor verkeerd gebruik maken van de voorkeurstem. In deze categorie zijn ook alternatief beoogde effecten aanwijsbaar in de motieven van kiezers, wat deze alternatief beoogde effecten zijn zal nader aan bod komen. Uiteindelijk zijn motieven onderverdeeld in de volgende drie subcategorieën: ‘Beoogd lijsteffect’, ‘Beoogd lijsteffect, maar niet bekend/bewust met/van de werking’ en ‘Beoogd alternatief effect’.

9.1. Beoogd lijsteffect

De beoogde effecten uit de subcategorie 'Beoogd lijsteffect' sluiten aan met wat er eerder verstaan werd onder voorkeurstemmen zelf, namelijk "het kiezen voor een individuele kandidaat van een partij, om de lijstvolgorde opgesteld door de partij te doorbreken" (Van der Kolk 2003, p. 4). Het doel van de motieven uit deze subcategorie is om een kandidaat in de Kamer te verkiezen door het doorbreken van de opgestelde lijst van de partij. De kiezers uit deze subcategorie beogen of hebben de intentie tot het doorbreken van deze lijstvolgorde.

["Kunt u verklaren waarom u op deze persoon u voorkeurstem heeft uitgebracht?"]

"Het was de eerste vrouw van de lijst". "Ik stem bij voorkeur altijd op een vrouw, omdat de ratio tussen de seksen ongelijk verdeeld is in de Kamer, vandaar dat ik mijn voorkeurstem uitbreng op een vrouw".

["Maar u bent zich er van bewust dat wellicht een voorkeurstem op lager geplaatste vrouw meer zin heeft?"]

"Ja, ik ben me hier zeer zeker van bewust en ik weet ook precies hoe het werkt met voorkeurstemmen". "Maar dat hangt er maar net van af van hoeveel zetels de partij krijgt." (Man, 31 jaar)

In eerste instantie geeft deze man een zogenoemde reden voor het uitbrengen voor zijn voorkeurstem, namelijk omdat het de eerste geplaatste vrouw is. Ten tweede stelt de man dat hij wenst dat de ratio tussen man en vrouw gelijk is. Het beoogde effect van deze kiezer is om de lijstvolgorde te doorbreken. Het derde wat uit de stelling van de man ontleend kan worden is dat de man zich ervan bewust is dat het effect van zijn voorkeurstem afhankelijk is van het aantal ontvangen zetels van de partij van de kandidaat. Het motief van de voorkeurstemmer is dus het doorbreken van de lijstvolgorde om op deze manier een vrouw in de Kamer te krijgen.

["Ben je er van bewust dat voorkeurstemmen op kandidaat nummer 9 misschien minder effect heeft dan op een lager geplaatste kandidaat?"]

"Ja, hiervan ben ik me zeker van bewust."

[Desondanks doe je dit?]

"Ja, bij D66 weet je maar nooit hoeveel stemmen ze ontvangen en hoeveel ze eindigen." "En zeker een paar jaar geleden en je weet dus niet zeker dat 9 buiten de boot valt." (Man, 25 jaar).

Uit de verklaring van deze man blijkt tevens dat het motief van de voorkeurstem gelegen is in het doorbreken van de lijstvolgorde. De man is zich er van bewust hoe het systeem van voorkeurstemmen werkt en laat dit blijken door te stellen dat zijn voorkeurstem weleens van invloed kan zijn op de lijstvolgorde van de partij. Uit deze twee voorbeelden komt naar voren dat het motief van de voorkeurstemmers gericht was op het doorbreken van de lijst.

In het onderzoek is een variant op dit motief gevonden. Er is een alternatief bedoeld lijsteffect, namelijk niet het doorbreken maar juist het aanhouden van de lijstvolgorde. Blijkbaar zijn er voorkeurstemmers die niet zozeer het motief hebben een specifieke kandidaat de lijstvolgorde te laten doorbreken, maar die motiveren dat zij een specifieke kandidaat in ieder geval in de Kamer willen zien komen. Deze voorkeurstemmers willen de bestaande lijstvolgorde behouden en ervoor zorgen dat andere kandidaten niet met voorkeurstemmen de positie van deze desbetreffende kandidaat bemachtigen.

[“Kan je verklaren waarom je je voorkeurstem uitgebracht hebt op deze persoon?”]

“(…) ja dat was na Kunduz, en iedereen zag dat er een binder binnen de partij nodig was, omdat de partij dreigde uit elkaar te vallen”. “En ik dacht dat kan die gast wel!” “En er moet gezorgd worden dat er geen mensen met voorkeurstemmen boven hem terecht komen, dus daarom heb ik voor hem gekozen.” (Man, 26 jaar).

Al deze voorbeelden tonen aan dat er een ‘effect motief’ aanwijsbaar is in de verklaring van voorkeurstemmers. Bij het ene gesprek komt het nadrukkelijker naar voren dan bij het andere, maar bij alle drie de voorbeelden kan er opgemaakt worden dat de kiezers motiveren dat er een effect is beoogd met hun voorkeurstem. De voorkeurstemmers in deze subcategorie hebben met elkaar gemeen dat ze een beoogd lijsteffect betrekken in hun verklaring.

9.2. Beoogd lijsteffect, maar niet bekend/bewust met/van de werking

De tweede subcategorie 'Beoogd tot lijsteffect, maar niet bekend/bewust met/van de werking' komt in eerste instantie overeen met de eerste subcategorie. Het komt in zoverre overeen dat de stemmers in deze categorie het motief 'beoogd lijsteffect' met elkaar delen. Het verschil dat deze voorkeurstemmers niet bekend zijn met de werking van voorkeurstemmen of zich niet bewust zijn van de werking.

[" (...) een voorkeurstem op een lager geplaatste vrouw zou in dat geval meer effect hebben om meer vrouwen in de kamer te krijgen dan op een hooggeplaatste vrouw"].

"Ja, dat wist ik eigenlijk helemaal niet. Ja zo heb ik er eigenlijk nooit bij stil gestaan."(Vrouw, 20jaar)

["Zou u kunnen verklaren waarom u deze voorkeurstem heeft uitgebracht?]

"Omdat ik het belangrijk vind dat vrouwen in de Kamer komen". "En dan denk ik de nummer één komt er toch wel in dus dan maar de eerst volgende vrouw."

["Achteraf gezien is mevrouw ook zonder de voorkeurstemmen in de Kamer gekomen, het effect van een voorkeurstem is zeer gering als u op een hoog geplaatste kandidaat stemt, maar toch heeft u het gedaan?"]

"Ja klopt, maar toch denk ik omdat ik er te weinig van wist denk ik, als ik het inderdaad opnieuw zou moeten doen zou ik op iemand verder weg een voorkeurstem geven inderdaad."(Vrouw, 36 jaar)

De verklaringen van de voorkeurstemmers komen overeen wat betreft de eerste subcategorie 'beoogd lijsteffect', maar de kiezers weten zich te onderscheiden van de eerste subcategorie, omdat zij geen kennis hebben van de werking van voorkeurstemmen. Na het vragen naar de verklaring en na het vragen naar de kennis van de werking is bij deze categorie een derde vraag aan bod gekomen. Deze vraag was: "Zou u met deze kennis wellicht bij een volgende verkiezing op een lager geplaatste kandidaat stemmen?" Door het stellen van deze vragen kon uit de antwoorden worden afgeleid dat er een beoogd effect aanwezig was, maar dat zij niet bekend waren met hoe de voorkeurstem werkt. Het feit dat ondervraagden stellen dat zij in het vervolg anders zouden stemmen, ondersteunt het idee dat het gericht was op een lijseffect.

["Maar kunt u verklaren waarom u dan u voorkeurstem heeft uitgebracht op deze kandidaat?"]

"Omdat het een vrouw was". "Ik wilde PvdA stemmen en toen heb ik voor een vrouw gestemd".

["Maar kunt u verklaren waarom u op kandidaat nummer twee heeft gestemd?"].

"Ja, het was de eerste vrouw die in de lijst stond."

["Bent u bekend met de werking van voorkeurstemmen?"]

"Nee, eigenlijk niet"

[vertelt werking en effecten]

"Aha dus je zou beter op lager geplaatste kandidaten kunnen stemmen?"

["Ja precies." "Maar met deze kennis zou u dan wellicht en volgende verkiezingen op een lager geplaatste kandidaat stemmen?"]

"Ja, ik denk dat ik dat wel zou ik dat wel doen." (Vrouw, 19 jaar)

De vrouw stelt dat zij in het vervolg anders zou voorkeurstemmen, wat kan worden beschouwd als een bevestiging op het 'effect motief' aangezien zij met nieuwe kennis aangaande werking wel een stem zou uitbrengen op een lager geplaatste kandidaat. De eerdere ondervraagden van deze subcategorie waren zoals gezegd niet bekend met de werking van voorkeurstemmen.

Er zijn ook ondervraagden die wel de werking van de voorkeurstemmen kennen, maar zich niet bewust zijn van het feit dat stemmen op lager geplaatste kandidaat meer effect oplevert.

["En kunt u verklaren waarom u uw voorkeurstem toen op deze kandidaat heeft uitgebracht?"]

"Omdat ik vind dat als personen even competent zijn elkaar dan vind ik wel dat vrouwen wat meer gepromoot mogen worden, in de politiek is het dan wel 50/50 maar in het bedrijfsleven valt dat reuze mee."

["Oké, en bent u bewust van hoe voorkeurstemmen werken?"]

"Uhm, ja stel iemand staat op plaats 18, en de partij haalt 15 zetels, maar die persoon heeft genoeg stemmen dat hij nummer 15 zou inhalen dan komt hij alsnog in de kamer terecht."

["Oké, (...), maar u zei zelf zojuist dat u een voorkeurstem uitbracht op de hoogstgeplaatste vrouw?" "Terwijl u wel bewust bent van het feit dat u voorkeurstem op een hoog geplaatste kandidaat"]

"Ja het heeft inderdaad geen impact." "Ja, ik verander er niks mee, ja ik op die manier heb ik er nog nooit over nagedacht." "Maar, ik heb me dat eigenlijk nooit zo gerealiseerd." (Vrouw, 45 jaar)

Deze mevrouw lijkt de werking van voorkeurstemmen te kennen, echter lijkt tijdens het gesprek mevrouw zich pas te realiseren dat het een gering effect heeft om op een hooggeplaatste kandidaat te stemmen. Het feit dat ze hierbij zelf al stelt dat het gaat om de 'impact' van haar stem duidt erop dat er sprake is van een 'effect motief'. Mevrouw is wel bekend met de werking, maar is zich niet bewust van de van hoe haar voorkeurstem meer effect kan hebben, of in de woorden van de mevrouw hoe haar voorkeurstem 'meer impact' kan hebben. Dit komt nog duidelijker naar voren in het volgende vraaggesprek.

["En zou u kunnen verklaren waarom u uw voorkeurstem heeft uitgebracht?"]
"Ik kies in eerste instantie op de partij vanwege de standpunten en ik vind het belangrijk dat er een evenredig aantal vrouwen en mannen in de politiek zitten dus ik vind het belangrijk dat vrouwen verder komen dus daarom stem ik altijd op de eerste vrouw van de lijst."

["Zeer duidelijk en ben je bekend met de werking van voorkeurstemmen en de effecten van voorkeurstemmen?"]

"Jawel."

["Maar een voorkeurstem op een hooggeplaatste kandidate heeft minder effect omdat zij toch al in de Kamer zou komen door het aantal zetels van de partij"]

"Dus het heeft eigenlijk niet zoveel zin."

["Ja precies, maar was u zich hiervan bewust?"]

"Ja nou het grappige is dat ik het wist en ik weet hoe het werkt en dat ze genoeg zetels behalen om haar de Kamer in te krijgen, maar toch zou ik altijd op"

["Toch zou je het doen?"]

"Ja, toch zou ik gewoon stemmen op de eerst geplaatste vrouw." "Maar voor het effect kan je dus beter op een laag geplaatste kandidaat stemmen?"

["Ja, daar heb je gelijk in."]

"Ja ik heb het eigenlijk nog nooit op deze manier gerealiseerd."

["Terwijl je er wel bewust van bent hoe het werkt?"]

"Ja, zeker bewust van hoe het werkt, maar niet zozeer bewust dat je stem op deze manier dan eigenlijk minder waard is." "Als ik het zo mag zeggen." "Ja, ik zal m'n stem sowieso uitbrengen op een vrouw maar wellicht hier beter over zal nadenken." (Vrouw 23 jaar)

Uit dit voorbeeld blijkt dat mevrouw een beoogd effect in gedachte heeft. Zij beoogt een lijsteffect, omdat zij wenst dat er meer vrouwen in de politiek komen. De mevrouw is bekend met de werking van voorkeurstemmen, zoals zij bevestigt. Echter, gaandeweg het gesprek lijkt mevrouw zich te realiseren dat het bedoelde effect minder effect heeft als zij op een hooggeplaatste vrouw haar stem

uitbrengt. Zij gebruikt hiervoor dezelfde term ‘realiseren’ als de eerdere mevrouw, wat erop duidt dat mevrouw bekend is met de werking maar zich niet bewust is van het feit dat haar stem minder effect heeft op deze manier. Het feit dat mevrouw vervolgens uit zichzelf stelt dat zij in het vervolg beter zal nadenken over haar stem onderstreept dat er een beoogd effect achter de stem schuilt. Kiezers uit deze subcategorie hebben met elkaar gemeen dat zij een lijsteffect beogen, maar dat zij niet bekend zijn met de werking van de voorkeurstem of niet bewust zijn hoe zij ‘effectief’ gebruik kunnen maken van de voorkeurstem.

9.3. Beoogd alternatief effect

Deze stemmers uit de subcategorie ‘Beoogd alternatief effect’ hebben met elkaar gemeen dat er een ‘effect motief’ aanwijsbaar is, maar dit effect rust niet op een ‘lijsteffect’. Er is bij deze subcategorie sprake van een ander ofwel een alternatief effect. Of dit beoogde effect daadwerkelijk effect heeft zoals zij dit beogen, is voor dit onderzoek niet relevant en wordt vandaar buiten beschouwing gelaten. Het gaat in dit onderzoek namelijk om de perceptie van de voorkeurstemmer en wat hem of haar in bijzonder motiveert. De alternatieve motieven komen enigszins overeen met een suggestie die in de literatuur te vinden is. Deze alternatief bedoelde effecten richten zich voornamelijk op de interne verhouding binnen de partij of op interne effecten binnen de partij waar zij een voorkeurstem op uitbrengen. “Voorkeurstemmen zijn belangrijk omdat ze (gedeeltelijk) bepalen wie al dan niet verkozen is, maar ook omdat ze een grote invloed hebben op de (interne) machtspositie van een politicus: wie veel voorkeurstemmen heeft behaald, kan met meer gezag spreken binnen zijn partij en daarbuiten” (Wauters 2010, p. 2). Deze suggestie is niet onderbouwd en aanwijzingen dat dit een rol speelt in Nederlandse politiek zijn tot dusver niet aangetoond.

[“En kunt u verklaren waarom u uw voorkeurstem heeft uitgebracht?”]
“Ja, ik dacht dat kans dan groter wordt dat hij lijsttrekker zou worden in plaats van Mark Rutte.”
[“Oké duidelijk.”]
“Ach, ja, nou ik dacht dat dat hij dan binnen de partij meer te zeggen zou krijgen.”(Man 30 jaar)

[“Zou je kunnen verklaren waarom de voorkeurstem op deze kandidaat?”]
“Omdat ik weet dat elke stem voor de VVD er eentje is dus het maakt niet zozeer uit of ik nou op Rutte stem of op Weekers, maar ja ik hoopte dat ja, hoe zeg je dat, dat Weekers toch eventueel minister kon worden van financiën” (...) “ja ik hoopte dus dat hij Minister van Financiën zou worden.”(Man 24 jaar Leiden)

De voorkeurstemmers uit deze voorbeelden hebben een beoogd effect; dit bedoelde effect geldt als motief achter hun voorkeurstem. Het bedoelde effect bij beide voorkeurstemmers is er op gestoeld de interne verhoudingen van de partij te beïnvloeden. De 30jarige man stelt namelijk dat hij dacht dat de kandidaat meer te zeggen zou krijgen binnen de partij, wat duidt op een bedoeld effect wat zich in bijzonder richt op de interne verhoudingen van de partij. De 24jarige man motiveert niet zo duidelijk dat hij een intern effect beoogd, maar het feit dat hij wenst dat de kandidaat een ministerspost zou krijgen, duidt er wel op dat hij met zijn voorkeurstem de machtspositie van de kandidaat wil vergroten. Bij beide kiezers is er duidelijk een beoogd effect aanwezig, wat niet wordt gemotiveerd door middel van een lijsteffect, maar een alternatief effect gericht op de interne verhoudingen van de partij van de kandidaat. Het 'merkwaardige' verschijnsel dat voorkeurstemmen zich primair richten op topkandidaten van de lijst kan bij dit alternatieve effect niet merkwaardig genoemd worden, omdat interne verhoudingen van de partij ook kunnen worden gemotiveerd op hogergeplaatste kandidaten.

10. Expressieve motieven

Deze tweede hoofdcategorie van 'Expressieve motieven' vloeit voort uit een suggestie gevonden in de literatuur. "Voorkeurstemmers lijken een *logic of expressive choice* te volgen en met hun keuze mede de eigen identiteit tot uitdrukking te willen brengen" (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 183). De benadering van de 'expressive choice' houdt in dat "voters may be driven by noninstrumental or non-outcome-oriented motivations" (Schuessler 2000, p. 8). Bij de eerste hoofdcategorie was het beoogde effect het achterliggende motief van de voorkeurstemmers. Bij tweede hoofdcategorie 'expressieve motieven' ontbreekt er een beoogd effect als achterliggend motief: er zijn niet-resultaat-georiënteerde motieven. Dit niet-resultaat-georiënteerde motief achter een stem wordt ter verduidelijking veelal vergeleken met het juichen bij sportwedstrijden. "Cheering, like voting, is intended not influence the outcome of the contest, but to express support for one of the competitors: 'Although spectators care about the outcome, they do not act to determine it, and they do not conceive themselves to be so acting'" (Engelen 2006, p. 430). Ondanks het feit dat deze benadering zich niet specifiek richt op voorkeurstemmen, maar op kiesgedrag in het algemeen kan deze benadering wel helpen bij het verklaren van de niet-resultaat-georiënteerde voorkeurstemmen. Het voorbeeld van juichen bij sportwedstrijden spreekt tot de verbeelding wat betreft de motieven van voorkeurstemmers in de tweede hoofdcategorie. Deze voorkeurstemmers zijn namelijk veelal bekend met hoe voorkeurstemmen werken en zijn zeer goed in staat te motiveren waarom zij een voorkeurstem hebben uitgebracht. Desondanks beogen deze stemmers geen effect met hun uitgebrachte stem.

["Zou je nog kunnen herinneren op je je voorkeurstem hebt uitgebracht?"]
"Ja, dat weet ik nog wel, dat was op nummer 38 van de lijst van het CDA."
["En zou je kunnen verklaren waarom je op deze kandidaat je voorkeurstem hebt uitgebracht?"]
"Ik vond dat ze wel mijn stem verdiende."
["En wat was dan de achterliggende gedachte bij deze voorkeurstem?"]
Ja, ik ken ook nog wel andere mensen op de lijst hoor, maar ik merk gewoon heel dat zij met passie werkt en ik vond dat zij het gewoon verdiende."
"En wat probeerde je hiermee te ... ["]
(*interrumpeert*) "Ja gewoon een stukje waardering"
["Dus als ik het goed begrijp probeerde je hier niet iets mee te bereiken?"]
"Nee, totaal dan zou ik niet op nummer 38 stemmen." Dan had ik op nummer 39 moeten stemmen op Omtzigt." (...) "Ik probeerde niet te schuiven op de lijst."
(Man, 19 jaar)

Uit dit voorbeeld komt naar voren dat er geen effect is beoogd met de voorkeurstem. De man probeerde niet te schuiven op de lijst en had niet de intentie tot het doorbreken van de lijstvolgorde opgesteld door de partij. Zijn motief kan niet-resultaat-georiënteerd genoemd worden er ontbreekt namelijk een doel of een beoogd effect in zijn stem.

["Kunt u verklaren waarom u voorkeurstem heeft uitgebracht op deze kandidaat?"]
"Ja, omdat ik een vrouw zocht die hoog stond, die in de top 3 stond."
["En bent u bekend met de werking en de effecten van een voorkeurstem?"]
"Ja dat ben ik"
["Het effect voor een voorkeurstem heeft meer effect als ..."]
(*interrumpeert*) "Ja als iemand natuurlijk laag in de lijst staat heeft dat uiteraard meer effect."
["Ja, dus u bent bekend met de werking?"]
"Ja, ik ben bekend met de werking"
["Zou kunnen verklaren waarom u ondanks uw kennis van de werking van de voorkeurstem alsnog u stem heeft uitgebracht op een hooggeplaatste kandidaat?"]
"Ja, gewoon omdat ik op vrouw wilde stemmen die hoog genoteerd staat, ik vind het gewoon belangrijk om op iemand te stemmen die ik ken of dan enigszins ken."(Vrouw, 44 jaar)

De mevrouw uit het voorbeeld heeft niet de intentie de lijstvolgorde te doorbreken, mevrouw beoogt geen effect met haar uitgebrachte voorkeurstem. Mevrouw wenst slechts te stemmen op iemand die zij kent of enigszins kent en beoogt hier verder geen effect mee.

[“Kunt u nog herinneren op wie u uw voorkeurstem heeft uitgebracht?”]

“Eerste vrouw van D66.”

[“Kunt u verklaren waarom deze voorkeurstem heeft uitgebracht?”]

“Omdat het een vrouw is, dat is de enige reden.”

[“Wat dreef u precies om de voorkeurstem uit te brengen?” “En bent u bekend met de werking van voorkeurstemmen?”]

“Ik ben niet zozeer bekend met de precieze effecten maar ik kijk niet zozeer naar de persoon die me aanspreekt maar naar de partij en alleen omdat ze de eerste vrouw was.”

(vertelt werking) [“Maar zoals ik vertelde wat betreft de werking heeft het niet heel veel effect.”]

“Dat wist ik niet, maar daar deed ik het ook niet om maar (...) het is gewoon een vrouw en dat vind ik dan wel sympathiek eigenlijk en dat vind ik dan wel iets hebben.” “Maar ik wist niet dat het geen effect had op deze manier, maar daar deed ik het niet om.” (Vrouw, 22 jaar)

De vrouw uit het laatste voorbeeld is tevens niet-resultaat-georiënteerd wat betreft haar motief. Mevrouw is dan wel onbekend met de werking en de effecten van de voorkeurstem, zij benadrukt dat zij niet het doel heeft om een kandidaat te verkiezen of om de opgestelde lijstvolgorde te doorbreken.

Al de voorafgaande motieven van kiezers die een voorkeurstem hebben uitgebracht waren niet-resultaat-georiënteerd. In de literatuur wordt gesteld dat kiezers die niet-resultaat-georiënteerd zijn per definitie ‘expressief’ zijn; “voters may be driven by noninstrumental or non-outcome-oriented motivations” (Schuessler 2000, p. 8). Het feit dat deze kiezers niet worden gedreven door instrumentele effecten maakt hen volgens de eerdere definitie gevonden in de literatuur per definitie ‘expressieve’ kiezers.

Zodra een kiezer een voorkeurstem uitbrengt op kandidaat zonder dat hij of zij hier iets wil mee bereiken kan dit worden beschouwd als een expressieve kiezer. Het feit dat expressief stemmen gezien wordt als niet-resultaat-georiënteerd zegt niet veel over wat de stemmer dan wel motiveert een stem uit te brengen op iemand anders dan de lijsttrekker. Tot zo ver weten we alleen wat deze expressieve stemmer niet is. Expressief stemgedrag is meer dan alleen niet-resultaat-georiënteerd het is mede gericht op “express one’s identity” (Engelen 2006, p. 425). Expressief stemgedrag wordt mede gezien als het tot uitdrukking willen brengen van iemand zijn of haar identiteit (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 183); “expression as a form of identification, where identifying with some position

or cause combines elements of self-identification and identifying oneself to others.” (Hamlin & Jennings 2011, p. 654). Het stemmen geeft een uitdrukking van de identiteit waarbij het stemmen zelf wordt gezien als een daad van voldoening. Deze voldoening die stemmen of een voorkeurstem kan geven wordt vergeleken als het zelfde ‘warme gevoel’ wat krijgt bij het schenken aan goede doelen “expressive voting is analogous to the ‘warm glow’ in charitable giving” (Hamlin & Jennings 2011, p. 654). Net als bij een stem op een kandidaat is er bij schenken aan een goed doel geen publiek aanwezig; je doet het voor niemand anders dan voor jezelf. Het gaat bij expressief stemgedrag slechts om de uiting van de eigen identiteit en het beoogde doel van is slechts het geven van voldoening door het uitbrengen van de stem. Bij het uitbrengen van een voorkeurstem kan er nadrukkelijk uitdrukking gegeven worden aan een persoon zijn identiteit, omdat naast de partijvoorkeur ook de voorkeur specifiek gegeven kan worden voor de kandidaat. De voorkeurstem leent zich uitstekend wat betreft de mogelijkheid tot expressief stemgedrag. Het volgende voorbeeld spreekt tot de verbeelding wat betreft expressief stemgedrag, zoals het hierboven is omschreven.

["Weet je nog op wie je je voorkeurstem hebt uitgebracht?"]

"Ja, ik heb gestemd op ene Fatima van D66, op nummer 6 ongeveer."

["Kan je verklaren waarom je je voorkeurstem op haar hebt uitgebracht?"]

"Ik vond haar opvatting best wel goed en daarnaast stemde ik eigenlijk altijd al op D66, toen las ik dat zij op de lijst stond." En ik stem altijd op een vrouw en toen vond ik dat zij wel mijn voorkeurstem verdiende."

["Je bent bekend met de werking van voorkeurstemmen?"]

"Ja, dat ben ik."

["Dus je bent ook bekend met het feit dat het effect van uw stem op deze hooggeplaatste kandidaat zeer gering is?"]

"Ja."

["Ondanks dat heeft u alsnog u stem gedaan op deze candidate, wat was hiervoor de reden?"]

"Uhm nou ja ik weet niet, ik denk toch dat je toch wel op zoek bent naar, ook al weet je dat het misschien niet echt zin heeft je, dat je op zoek bent naar iets waarin je jezelf, hoe zal ik het zeggen waarin je jezelf kan onderscheiden al is het maar voor jezelf." "En je stemt natuurlijk in principe voor jezelf." "Snap je wat ik bedoel?"

["Ja, ik kan het volgen, ga door!"]

"Ik zal het beter verwoorden: je stemt voor iets waarin jezelf gelooft en ook al maakt het geen onderscheid dan heb je in ieder geval voor jezelf gevoel dat je hebt gestemd voor iets waarin je gelooft of waar je achter staat." (Vrouw, 22 jaar)

De mevrouw uit het voorbeeld bevestigt zelf dat zij zogenoemd niet-resultaat-georiënteerd is in haar motief, zij weet in haar woorden 'dat het geen zin heeft'. Expressief stemgedrag werd eerder omschreven als het uiting geven aan een persoon zijn of haar identiteit, in het voorbeeld komt naar voren dat de mevrouw uit het voorbeeld een uitdrukking probeert te geven aan haar eigen politieke identiteit. De kiezer uit het voorbeeld probeert zich zelf te onderscheiden en stemt waarin zij gelooft en achter staat, dit onderstreept het feit zij haar stem uitbrengt om haar eigen identiteit tot uitdrukking te brengen. Mevrouw benadrukt tevens dat zij slechts stemt voor zichzelf, ze stemt niet voor de partij of voor de persoon zij stemt slechts voor zichzelf en probeert zoals gesteld slechts een uitdrukking te geven aan haar eigen politieke overtuiging. Het stemmen waarin ze gelooft of achter staat geeft mevrouw zoals zij zelf omschrijft een bepaald 'gevoel' dit gevoel komt sterk overeen met het hierboven beschreven gevoel van voldoening, het gevoel van voldoening is te herkennen in de woorden van de mevrouw in kwestie. De uitspraken van de mevrouw vallen in de omschrijving van expressief stemgedrag zoals dit voorkomt in de literatuur. Elke aspect van de het omschreven expressieve gedrag is terug te vinden in de uitspraken van de mevrouw.

Uit de voorbeelden uit deze hoofdcategorie 'Expressieve motieven' komt bij alle naar voren dat er zij niet een effect beogen zoals bij de eerste hoofdcategorie 'Effect motieven'. De kiezers uit de categorie 'Expressieve motieven' bleken allemaal niet-resultaat-georiënteerd te zijn en een doel om: de lijstvolgorde te doorbreken, aan te houden of om op alternatieve wijze invloed uit te oefenen op de partij van de kandidaat ontbrak. Kiezers uit de eerdere voorbeelden bleken slechts niet-resultaat-georiënteerd te zijn. Het feit dat nadrukkelijk naar voren kwam dat zij niet-resultaat-georiënteerd waren, maakte deze motieven, volgens de literatuur, per definitie zogenoemd expressief. Expressief stemgedrag is zoals gebleken, meer dan alleen niet-resultaat-georiënteerd. In het laatste voorbeeld werd duidelijk onderstreept wat expressief stemgedrag precies inhoudt. De uitingen en uitspraken kwamen naadloos overeen met wat hierboven omschreven werd als zogenoemd expressief stemgedrag.

11. Slotopmerkingen

Dit onderzoek neemt plaats in het onderzoek naar de 'personalisering van de politiek'. Het kan in bijzonder worden beschouwd als een bijdrage aan het onderzoek naar personeffecten van kandidaten anders dan politiek leiders. Vanwege het feit dat in Nederland alle stemmen niet op de lijsttrekker 'voorkeurstemmen' worden genoemd, leende onderzoek naar de voorkeurstem zich uitermate goed voor onderzoek naar de personeffecten van kandidaten anders dan politiekleiders. Dit onderzoek trachtte op zoek te gaan naar motieven voor het uitbrengen van een voorkeurstem. Het was in bijzonder op zoek naar motieven, omdat voorkeurstemmen zich in Nederland primair richten op hooggeplaatste kandidaten van de lijst. Wat willen deze kiezers bereiken met hun stem of

wat beogen zij te bereiken met hun stem op iemand anders dan de lijsttrekker?

Het uitgangspunt van dit onderzoek was om zo helder mogelijk in kaart te brengen wat de motieven zijn voor kiezers om een voorkeurstem uit te brengen. De gekozen onderzoekopzet bood de mogelijkheid om dit ongekende terrein te onderzoeken. Zonder aanknopingspunten of theorieën kon door middel van de 'Grounded Theory' een onderzoek worden opgezet. De keuze voor de 'Grounded Theory' beperkt dan weliswaar de generaliseerbaarheid van het onderzoek, de verworven veelvoudigheid van motieven en inzichten wegen daar sterk tegenop. De keuze voor openvraaggesprekken bood ons de mogelijkheid die kiezer zijn woord te laten doen, de gesprekken zijn als gehoopt spontaan verlopen en hebben naar eigen zeggen veel weg van een 'echt gesprek'. De openheid en spontaniteit van de gesprekken hebben positief invloed gehad op het onderzoek.

Dit onderzoek heeft met behulp van gesprekken met kiezers die een voorkeurstem hadden uitgebracht aangetoond dat kiezers inderdaad beogen de lijstvolgorde opgesteld door de partij te 'doorbreken'. Dit sluit aan bij wat er in dit onderzoek werd verstaan onder voorkeurstemmen "het kiezen voor een individuele kandidaat van een partij, om de lijstvolgorde opgesteld door de partij te doorbreken" (Van der Kolk 2003, p. 4). Er is mede gebleken dat kiezers met hun voorkeurstem beogen de lijstvolgorde 'aan te houden' in plaats van te doorbreken. Het feit dat ons begrip van voorkeurstemmen slechts het 'doorbreken' omvatte en niet het 'aanhouden' geeft aan dat voorkeurstemmen wellicht een bredere omschrijving dient te krijgen. Een nieuwe omschrijving als 'het kiezen voor een individuele kandidaat van een partij, om de lijstvolgorde opgesteld door de partij te doorbreken of aan te houden' zou 'voorkeurstemmen' beter omschrijven.

Eerder in het onderzoek werd het vermoeden gewekt dat kiezers wellicht het kiessysteem niet goed begrijpen en vandaar zo massaal ineffectief gebruik maken van de voorkeurstem. Uit het onderzoek is gebleken dat kiezers vaak lijsteffecten beogen, maar door beperkte kennis van de werking inderdaad verkeerd gebruik maken van de voorkeurstem. Zelfs kiezers die het kiessysteem begrijpen lijken zich niet te 'realiseren' hoe zij effectief gebruik kunnen maken van hun stem op iemand anders dan de lijsttrekker. Hoe groot deze groep kiezers is en hoe groot deze problematiek is kan aan de hand van dit onderzoek niet gezegd worden. Nader empirisch onderzoek onder kiezers naar de kennis en de werking van ons kiessysteem zou hier meer inzichten in kunnen bieden en zou in kaart kunnen brengen hoeveel kiezers ons kiessysteem niet begrijpen. Het feit dat in dit onderzoek aangetoond is dat tal van kiezers de werking van de voorkeurstem niet begrijpen biedt daar genoeg aanleiding toe.

Naast de beoogde lijsteffecten van kiezers is dit onderzoek ook alternatief bedoelde effecten tegengekomen. Deze alternatief beoogde effecten zijn niet gericht op het doorbreken of het aanhouden van de lijstvolgorde, maar deze beogen effecten op de interne verhoudingen van de politieke partij. Deze alternatief beoogde effecten sluiten aan bij een suggestie gevonden in de

literatuur, voorkeurstemmen zouden “een grote invloed hebben op de (interne) machtspositie van een politicus” (Wauters 2010, p. 2). Dat deze effecten een rol speelden bij het uitbrengen van een voorkeurstem in Nederland was tot dus ver niet aangetoond. Het moge duidelijk zijn dat de alternatief beoogde effecten van voorkeurstemmen interessant zijn voor nader onderzoek, omdat de manifestatie op hogergeplaatste kandidaten wel past in deze alternatieve motieven. Vanwege het kwalitatieve karakter van dit onderzoek kunnen we niet veel zeggen over hoe groot deze groep voorkeurstemmers is. Het feit dat er aanwijzingen voor gevonden zijn kan echter wel de aanleiding zijn tot nader, wellicht empirisch, onderzoek van dit motief.

Naast de aangetoonde effecten die kiezers beogen heeft dit onderzoek ook aanwijzingen gevonden dat kiezers bij het uitbrengen van een stem helemaal niet uit zijn op een beoogd effect. Uit verschillende uitspraken van kiezers kwam naar voren dat zij niet-resultaat-georiënteerd waren. Volgens de literatuur vertonen kiezers die niet uit zijn op resultaat ‘expressief stemgedrag’. “Voorkeurstemmers lijken een *logic of expressive choice* te volgen en met hun keuze mede de eigen identiteit tot uitdrukking te willen brengen” (Van Holsteyn & Andeweg 2012, p. 183) deze suggestie werd in de literatuur gevonden. Er werd vermoed dat kiezers niet gedreven waren door de uitkomst van hun stem maar slechts uitdrukking wilde geven aan hun eigen identiteit. Aan deze suggestie gevonden in de literatuur kan invulling gegeven, ons onderzoek biedt genoeg bewijs dat kiezers gedreven worden door expressief stemgedrag bij het uitbrengen van een stem op iemand anders de lijsttrekker. Onderzoek naar expressief stemgedrag staat redelijk in de kinderschoenen, de gevonden aanwijzingen van expressief gedrag bij het uitbrengen van voorkeurstemmen kunnen de aanleiding zijn tot nader onderzoek van dit fenomeen.

Het eerder aan bod gekomen ‘merkwaardige’ verschijnsel dat voorkeurstemmen zich massaal manifesteren op hooggeplaatste kandidaten van de lijst kan door ons onderzoek aldus minder ‘merkwaardig’ genoemd worden. Niet alleen maken kiezers verkeerd gebruik van de voorkeurstem ook beogen zij alternatieve effecten met hun stem op hooggeplaatste kandidaten, waardoor het verschijnsel minder ‘merkwaardig’ te noemen valt. Dit is minder ‘merkwaardig’ te noemen, omdat de manifestatie van stemmen op topkandidaten past in verkeerd en alternatief gebruik van de voorkeurstem. Ook bieden de aanwijzingen van expressief stemgedrag bij het uitbrengen van een voorkeurstem verheldering in het ‘merkwaardige’ verschijnsel. Kiezers die gedreven worden door expressief gedrag zijn zoals gesteld niet-resultaat-georiënteerd; een stem op hogergeplaatste kandidaat is aldus niet zo merkwaardig.

12. Literatuurlijst

- Aarts, K. (2001). The impact of leaders on electoral choice in the Netherlands – Revisited, *Acta Politica*, vol. 36, pp. 380-401.
- Andeweg, R.B. & Irwin, G.A. (2009). *Governance and Politics of the Netherlands*. 3rd ed. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- André, A. & Wauters, B. & Pilet, J-B. (2012). It's Not Only About Lists: Explaining Preference Voting in Belgium, *Journal of Elections, Public Opinion & Parties*, vol. 22, nr.3, pp. 293-313.
- Bittner, A. (2011). *Platform or Personality? The role of Party Leaders in Elections*. Oxford: Oxford University Press.
- Bryant, A. & Charmaz, K. (2007). *The SAGE Handbook of Grounded Theory*, 1st ed. Sage.
- Dalton, R.J. (2002). Political cleavages, issues, and electoral change, in: L. LeDuc, R.G. Niemi, P. Norris (eds.), *Comparing Democracies 2: New Challenges in the Study of Elections and Voting*. London, etc.: Sage, pp. 189-209.
- Dey, I. (2007). Grounding Categories, in: Bryant, A. & Charmaz, K. *The SAGE Handbook of Grounded Theory*, Sage. pp. 167-190.
- Engelen, B. (2006). Solving the Paradox: The Expressive Rationality of the Decision to Vote, *Rationality and Society*, vol. 18, nr.4, pp. 419-441.
- Enzlin, R. (1998). Het uiterlijk van politici in de ogen van kiezers, in: J.J.M. van Holsteyn, G. A. Irwin (red.), *De wilde frisheid van limoenen. Studiën over politici in de ogen van kiezers*. Leiden: DSWO Press, pp. 65-86.
- Funk, C. (1999). Bringing the candidate into models of candidate evaluation, *Journal of Politics*, 61, pp. 700-720.
- Garzia, D. (2011). The personalization of politics in Western democracies: Causes and consequences on leader–follower relationships, *The Leadership Quarterly*, Elsevier, vol. 22, pp. 697-709.
- Hamlin, A. & Jennings, C. (2011) Expressive Political Behaviour: Foundations, Scope and Implications, *British Journal of Political Science*, vol. 41, nr. 3, pp. 645-670
- Hague, R. & Harrop, M. (2007). *Comparative Government and Politics: An Introduction*, 7th ed. Houndmills: Palgrave Macmillan.

- Hessing, R. (1985). Bij voorkeur: een onderzoek naar het gebruik van voorkeurstemmen, *Acta Politica*, vol. 20, pp. 157-176.
- Karvonen, L. (2004). Preferential Voting: Incidence and Effects, *International Political Science Review*, Sage, vol. 25, nr. 2, pp. 203-226
- Karvonen, L. (2010). *The Personalisation of Politics: A Study of Parliamentary Democracies*. Colchester: ECPR Press.
- Kiesraad.nl (2013). Wat is de voorkeurdrempel?, <http://www.kiesraad.nl/faq/wat-de-voorkeurdrempel-0>, geraadpleegd op 15 mei 2013.
- Kinder, D.R., et al. (1980). Presidential prototypes, *Political Behavior*, vol. 2, pp. 315-337.
- Kuypers, G. (1980) *Beginnelsen van beleidsontwikkeling*, Dick Coutinho, muiderberg.
- Poguntke, Th. & Webb, P. (2005). The presidentialization of politics in democratic societies: A framework for analysis, in: Th. Poguntke, P. Webb (eds.), *The Presidentialization of Politics. A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford: Oxford University Press, 2005, pp. 1-25.
- Rahat, G. & Sheafer, T. (2007). The personalization(s) of politics: Israel, 1949-2003, *Political Communication*, vol. 24, pp. 65-80.
- Schuessler, A.A. (2000). *A Logic Of Expressive Choice*, 1st ed. Princeton and London Princeton University Press.
- Van Der Kolk, H. (2003). Preferential Voting in European Local Elections: Opportunities, Use, Justifications and Explanations in Denmark, Germany, the Netherlands and Norway. Paper ECPR Marburg, September 2003.
- Van Holsteyn, J.J.M. & Andeweg, R.B. (2008). Niemand is groter dan de partij: Over de personalisering van de Nederlandse electorale politiek. In G. Voerman (Ed.), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2006* (pp. 105-134). Groningen: Rijksuniversiteit Groningen/DNPP
- Van Holsteyn, J.J.M. & Andeweg, R.B. (2012). Tweede Orde Personalisering: Voorkeurstemmen in Nederland, *Res Publica*, vol. 54, nr. 2, pp. 163-191.
- Van Wijnen, P. (2000). Candidates and voting behavior, *Acta Politica*, vol. 35, pp. 430-458.

Wauters, B. (2010). Het gebruik van de voorkeurstem bij de federale parlementsverkiezingen van 13 juni 2010. Onderzoeksnota Hogeschool Gent.